

آثار فرهنگی، باستانی و تاریخی

استان کردستان

بررسی و نوشته‌ی دکتر محمدابراهیم زارعی

عضو هیات علمی دانشگاه بوعلی سینا

سرشناسه	: زارعی، محمدابراهیم، ۱۳۴۲ -
عنوان و نام پدیدآور	: آثار فرهنگی، باستانی و تاریخی استان کردستان / بررسی و نوشته محمدابراهیم زارعی.
مشخصات نشر	: تهران: سبحان نور، ۱۳۹۲.
مشخصات ظاهری	: ۴۸۰ ص.: مصور (رنگی).
شابک	: 978-964-2745-53-1
وضعیت فهرست نویسی	: فیپا
موضوع	: کردستان -- تاریخ
موضوع	: کردستان -- جغرافیا
موضوع	: کردستان -- آثار تاریخی
موضوع	: کردستان -- آداب و رسوم و زندگی اجتماعی
رده بندی کنگره	: ۲۰۴۷۵۳۲ / ۱۳۹۲۲:۴۵
رده بندی دیویی	: ۹۵۵/۲۲
شماره کتابشناسی ملی	: ۲۷۲۳۸۶۱

دانشگاه بوعلی سینا

انتشارات سبحان نور

آثار فرهنگی، باستانی و تاریخی استان کردستان

نویسنده	: دکتر محمدابراهیم زارعی
داوران	: دکتر کاظم ملازاده، دکتر امید ساعدموچشی، دکتر مهرداد یوسف زمانی
ویراستاران ادبی	: فاطمه رنجبران، روناک احمدپناه
ناظر چاپ	: سبحان افتخارزاده
ناشر	: انتشارات سبحان نور - دانشگاه بوعلی سینا
نوبت چاپ	: اول - ۱۳۹۲
تیراژ	: ۱۰۰۰ جلد

کلیه حقوق متعلق به انتشارات می باشد و هرگونه استفاده غیر مجاز از این اثر ممنوع است.

ISBN: 978-964-2745-53-1

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۲۷۴۵-۵۳-۱

مرکز پخش: تهران - کتابسرای افتخارزاده - ۶۶۹۵۵۸۹۵

فهرست مندرجات

پیشگفتار.....	۱۵
مقدمه.....	۱۷
فصل نخست - جغرافیای طبیعی و انسانی استان کردستان.....	
۱-۱ موقعیت.....	۲۳
۱-۲ وجه تسمیه.....	۲۳
۱-۳ ناهمواری‌ها.....	۲۴
۱-۴ اقلیم.....	۲۶
۱-۵ پایگان آب.....	۲۶
۱-۶ جمعیت.....	۲۷
۱-۷ نژاد.....	۲۷
۱-۸ زبان.....	۲۸
۱-۸-۱ گویش‌های زبان کردی.....	۲۹
۱-۹ دین و مذهب.....	۲۹
۱-۱۰ ایلات و عشایر.....	۳۰
۱-۱۱ تصوف و طریقه‌های آن.....	۳۱
۱-۱۱-۱ طریقت قادریه.....	۳۱
۱-۱۱-۲ طریقه نقشبندیه.....	۳۲
۱-۱۱-۳ نعمت‌اللهی و خاکساریه.....	۳۳
فصل دوم - جغرافیای سیاسی و اداری استان کردستان.....	
۲-۱ شهرستان بانه.....	۳۸

۳۹.....	۲-۲ شهرستان بیجار.....
۳۹.....	۲-۳ شهرستان دیواندره.....
۴۰.....	۲-۴ شهرستان سقز.....
۴۱.....	۲-۵ شهرستان سروآباد.....
۴۱.....	۲-۶ شهرستان دهگلان.....
۴۲.....	۲-۷ شهرستان سنندج.....
۴۴.....	۲-۸ شهرستان قروه.....
۴۵.....	۲-۹ شهرستان کامیاران.....
۴۵.....	۲-۱۰ شهرستان مریوان.....
۴۹.....	فصل سوم - جشن‌ها، آیین‌ها و فرهنگ مردم.....
۴۹.....	۳-۱ جشن‌ها.....
۴۹.....	۳-۱-۱ جشن نوروز.....
۴۹.....	۳-۱-۲ میرنوروزی یا میرمیرین.....
۵۰.....	۳-۱-۳ مراسم پیرشالیار.....
۵۰.....	۳-۱-۳-۱ جشن عروسی پیرشالیار.....
۵۲.....	۳-۱-۳-۲ مراسم کومسای.....
۵۵.....	۳-۱-۴ جشن‌های مذهبی.....
۵۵.....	۳-۲ نذری‌ها.....
۵۵.....	۳-۳ مراسم کوسه‌گردی.....
۵۶.....	۳-۴ ادبیات شفاهی.....
۵۶.....	۳-۴-۱ ترانه‌های محلی و اشعار مذهبی.....
۵۹.....	۳-۴-۲ ضرب‌المثل‌ها.....
۶۰.....	۳-۵ موسیقی.....
۶۲.....	۳-۶ پوشاک.....
۶۶.....	۳-۷ خوراک.....
۶۸.....	۳-۸ گاه‌شماری.....
۷۳.....	فصل چهارم - هنرهای سنتی و صنایع دستی.....
۷۳.....	۴-۱ مقدمه.....

۷۴.....	۴-۲ هنرهای سنتی.....
۷۵.....	۴-۲-۱ قالی و گلیم.....
۷۷.....	۴-۲-۲ موج‌بافی.....
۷۷.....	۴-۲-۳ جانماز یا سجاده.....
۷۸.....	۴-۲-۴ نم‌بافی.....
۷۸.....	۴-۲-۵ آجرتراشی.....
۸۱.....	۴-۲-۶ اُرسی‌کاری.....
۸۲.....	۴-۲-۷ نازک‌کاری.....
۸۳.....	۴-۲-۸ گچ‌بری.....
۸۴.....	۴-۲-۹ گیوه‌کشی.....
۸۷.....	فصل پنجم - جغرافیای تاریخی کردستان.....
۸۷.....	مقدمه.....
۸۷.....	۵-۱ کردستان در دوره‌ی پیش از اسلام.....
۸۹.....	۵-۲ کردستان در دوره‌ی اسلامی.....
۹۵.....	فصل ششم - کردستان از منظر مطالعات باستانشناسی.....
۹۶.....	۶-۱ دوره‌ی پارینه‌سنگی.....
۹۶.....	۶-۲ دوره‌ی فراپارینه‌سنگی.....
۹۷.....	۶-۳ دوره‌ی نوسنگی.....
۹۹.....	۶-۳-۱ غار و محوطه‌ی باستانی کله‌کان.....
۱۰۰.....	۶-۳-۲ سنگ‌نگاره‌ها در کردستان.....
۱۰۰.....	۶-۴ دوره‌ی مس و سنگ در کردستان.....
۱۰۴.....	۶-۵ عصر مفرغ کردستان.....
۱۰۷.....	۶-۶ عصر آهن.....
۱۰۸.....	۶-۶-۱ گورستان زاگرس سنندج.....
۱۱۰.....	۶-۶-۲ تپه باستانی زیویه.....
۱۱۳.....	۶-۶-۳ نقش برجسته و سنگ نبشته تنگی‌ور.....
۱۱۵.....	۶-۷ دوره‌ی تاریخی.....
۱۱۹.....	۶-۷-۱ غار باستانی کرفتو.....

- ۶-۷-۲ آثار فرهادتاش وینسار..... ۱۲۵
- ۶-۷-۳ بنچاق اورامان (هورامان)..... ۱۲۷
- ۶-۸-۶ دوره‌ی اسلامی..... ۱۲۷

فصل هفتم - مساجد و آرامگاه‌ها..... ۱۳۷

- ۷-۱ مساجد..... ۱۳۷
- ۷-۱-۱ مسجد آویهنک..... ۱۳۷
- ۷-۱-۲ مسجد تورجان..... ۱۴۰
- ۷-۱-۳ مسجد شبرینگ..... ۱۴۳
- ۷-۱-۴ مسجد خسروآباد گروس..... ۱۴۷
- ۷-۱-۵ مسجد خورشیدلقا خانم..... ۱۴۹
- ۷-۱-۶ مسجد - مدرسه‌ی دارالاحسان (جامع)..... ۱۵۳
- ۷-۱-۷ مسجد - مدرسه‌ی دارالامان..... ۱۵۷
- ۷-۱-۸ مسجد دو مناره..... ۱۵۸
- ۷-۱-۹ مسجد رشید قلعه‌بیگی..... ۱۶۰
- ۷-۱-۱۰ مسجد شیخ محمدباقر غیائی..... ۱۶۳
- ۷-۱-۱۱ مسجد (تکیه) عبدالله‌بیگ..... ۱۶۵
- ۷-۱-۱۲ مسجد قوله..... ۱۶۸
- ۷-۱-۱۳ مسجد ملا احمد قیامتی..... ۱۶۹
- ۷-۱-۱۴ مسجد مولانا..... ۱۷۱
- ۷-۱-۱۵ مسجد میرزا فرج‌الله وزیر..... ۱۷۴
- ۷-۱-۱۶ مسجد بابا سیدابراهیم..... ۱۷۶
- ۷-۱-۱۷ مسجد و قرآن نگل..... ۱۷۸
- ۷-۱-۱۸ مسجد وزیر..... ۱۷۹
- ۷-۱-۹ مسجد وکیل..... ۱۸۲
- ۷-۲ آرامگاه‌ها و زیارتگاه‌ها..... ۱۸۳
- ۷-۲-۱ بقعه‌ی بابا گرگر (امامزاده سید جلال‌الدین)..... ۱۸۳
- ۷-۲-۲ آرامگاه پیر عمر..... ۱۸۵
- ۷-۲-۳ امامزاده پیرمحمد..... ۱۸۶
- ۷-۲-۴ مجموعه‌ی طاقه گه‌وره..... ۱۸۷

۱۹۰.....	۷-۲-۵ امامزاده عقیل.....
۱۹۵.....	۷-۲-۶ امامزاده هاجره خاتون.....
۱۹۷.....	۷-۲-۷ بقعه‌ی پیر عکاشه.....
۱۹۷.....	۷-۲-۸ بقعه‌ی پیر خضر.....
۱۹۹.....	۷-۲-۹ مقبره‌ی ملا احمد نودشه‌ای و شرف‌الملک.....
۲۰۱.....	۷-۲-۱۰ مقبره‌ی شیخ محمدباقر غیائی.....
۲۰۱.....	۷-۲-۱۱ آرامگاه شیدای نازار.....
۲۰۴.....	۷-۲-۱۲ بقعه‌ی شیخ نجم‌الدین.....
۲۰۵.....	۷-۲-۱۳ آرامگاه حاج‌الله‌ای خان امیر علایی.....
۲۰۶.....	۷-۲-۱۴ امامزاده یحیی.....

فصل هشتم - بناهای عمومی (بازارها و کاروانسراها، حمام‌ها، پل‌ها و برج‌ها)..... ۲۱۱

۲۱۱.....	۸-۱ بازارها.....
۲۱۱.....	۸-۱-۱ بازار قدیمی شهر سنندج.....
۲۱۷.....	۸-۱-۲ بازار سرتیوله سنندج.....
۲۱۸.....	۸-۱-۳ بازار بیجار.....
۲۱۹.....	۸-۱-۳-۱ تیمچه‌ی حاج شهباز.....
۲۲۰.....	۸-۱-۳-۲ سرای امیرتومان (تیمچه‌ی امیر تومان).....
۲۲۲.....	۸-۱-۴ بازار قدیمی سقز.....
۲۲۲.....	۸-۱-۴-۱ کاروانسرای تاجوانچی.....
۲۲۵.....	۸-۲ حمام‌ها.....
۲۲۵.....	۸-۲-۱ حمام پاشاخان.....
۲۲۵.....	۸-۲-۲ حمام حاجی صالح.....
۲۲۷.....	۸-۲-۳ حمام حسن‌آباد یاسوکنند.....
۲۳۰.....	۸-۲-۴ حمام خان.....
۲۳۶.....	۸-۲-۵ حمام دو خزینه.....
۲۳۷.....	۸-۲-۶ حمام خلیفه فتاح.....
۲۳۸.....	۸-۲-۷ حمام شجاع لشکر.....
۲۴۰.....	۸-۲-۸ حمام شیشه.....
۲۴۲.....	۸-۲-۹ حمام صلاحی (ممتاز).....

- ۸-۲-۱۰ حمام عبدالخالق..... ۲۴۴
- ۸-۲-۱۱ حمام عمارت آصف دیوان..... ۲۴۵
- ۸-۲-۱۲ حمام عمارت مشیر دیوان..... ۲۴۸
- ۸-۲-۱۳ حمام عمارت ملا لطف الله شیخ الاسلام..... ۲۴۹
- ۸-۲-۱۴ حمام عمارت وکیل..... ۲۵۲
- ۸-۲-۱۵ حمام قصلان..... ۲۵۲
- ۸-۲-۱۶ حمام منزل معمارباشی..... ۲۵۵
- ۸-۲-۱۷ حمام وکیل الملک..... ۲۵۵
- ۸-۳ پل ها و سدها..... ۲۵۷
- ۸-۳-۱ پل شیخ (قلیچان)..... ۲۵۷
- ۸-۳-۲ پل صلوات آباد..... ۲۵۸
- ۸-۳-۳ پل فرهاد آباد (پل امیر)..... ۲۶۰
- ۸-۳-۴ پل قُجُور (گل قشلاق)..... ۲۶۲
- ۸-۳-۵ پل قشلاق..... ۲۶۳
- ۸-۳-۶ پل گاران..... ۲۶۴
- ۸-۳-۷ پل گندمان..... ۲۶۷
- ۸-۳-۸ پل شیروانه..... ۲۶۹
- ۸-۳-۹ بند(سد) امیرنظام گروسی..... ۲۷۱
- ۸-۴ برج ها..... ۲۷۳
- ۸-۴-۱ برج اشقون بابا..... ۲۷۴
- ۸-۴-۲ برج اوچ گنبد خان..... ۲۷۶
- ۸-۴-۳ برج ینگی ارخ..... ۲۷۶
- فصل نهم - بافت های قدیمی شهری و روستایی و خانه ها و سردر خانه ها..... ۲۸۱**
- ۹-۱ اورامان تخت..... ۲۸۲
- ۹-۲ روستای پالنگان (پلنگان)..... ۲۸۳
- ۹-۳ شهر حسن آباد یاسوکنند..... ۲۸۵
- ۹-۴ روستای خسرو آباد گروس..... ۲۸۶
- ۹-۵ روستای درکی..... ۲۸۸
- ۹-۶ بافت قدیمی شهر سقر..... ۲۸۸

۲۸۹.....	۹-۷ بافت قدیمی شهر سنندج.....
۲۹۵.....	۹-۸ روستای صلوات آباد.....
۲۹۶.....	۹-۹ روستای نگل.....
۲۹۷.....	۹-۱۰ خانه‌های تاریخی.....
۲۹۸.....	۹-۱۰-۱ عمارت آصف.....
۲۹۹.....	۹-۱۰-۲ عمارت و باغ آیت‌الله مردوخ.....
۳۰۰.....	۹-۱۰-۳ خانه آیت‌الله شیخ محمد مردوخ کردستانی.....
۳۰۱.....	۹-۱۰-۴ خانه احمدزاده.....
۳۰۲.....	۹-۱۰-۵ عمارت امجد.....
۳۰۴.....	۹-۱۰-۶ خانه سرهنگ آزموده‌ی اردلان.....
۳۰۵.....	۹-۱۰-۷ خانه پیر شالیار.....
۳۰۷.....	۹-۱۰-۸ عمارت خسروآباد.....
۳۰۹.....	۹-۱۰-۹ عمارت صارم نظام (غیاثی).....
۳۱۱.....	۹-۱۰-۱۰ خانه گله‌داری.....
۳۱۲.....	۹-۱۰-۱۱ خانه مجتهدی.....
۳۱۴.....	۹-۱۰-۱۲ عمارت مشیر دیوان.....
۳۱۶.....	۹-۱۰-۱۳ خانه‌ی معمارباشی.....
۳۱۸.....	۹-۱۰-۱۴ عمارت ملا لطف‌الله شیخ‌الاسلام.....
۳۲۲.....	۹-۱۰-۱۵ عمارت ملک‌التجار.....
۳۲۴.....	۹-۱۰-۱۶ عمارت وکیل.....
۳۲۸.....	۹-۱۱ سردرهای قدیمی.....

فصل دهم - قلعه‌ها (دژشهرها)، سایر بناهای تاریخی و باغ‌ها..... ۳۴۳

۳۴۳.....	۱۰-۱ قلعه‌ها (دژشهرها).....
۳۴۴.....	۱۰-۱-۱ قلعه‌ی قم‌چقای.....
۳۴۶.....	۱۰-۱-۲ قلعه‌ی گبری گرد مریوان.....
۳۴۷.....	۱۰-۱-۳ چنگیز قلعه‌ی بیجار.....
۳۴۷.....	۱۰-۱-۴ قلعه‌ی (دژشهر) پالنگان.....
۳۴۸.....	۱۰-۱-۵ قلعه‌ی (دژشهر) حسن‌آباد.....
۳۵۲.....	۱۰-۱-۶ قلعه‌ی مریوان (هلوخان).....

- ۳۵۴..... ۱۰-۱-۷ قلعه‌ی (کهندز) سنندج
- ۳۵۸..... ۱۰-۱-۸ قلعه‌ی صلوات‌آباد بیجار
- ۳۵۹..... ۱۰-۲ ساختمان شهرداری سنندج
- ۳۶۱..... ۱۰-۳ کلیسا و کنیسه‌ی سنندج
- ۳۶۱..... ۱۰-۳-۱ کلیسای سنندج
- ۳۶۳..... ۱۰-۳-۲ کنیسه‌ی سنندج
- ۳۶۵..... ۱۰-۴ باغ‌ها
- ۳۶۵..... ۱۰-۴-۱ چهارباغ قدیم شهر سنندج
- ۳۶۸..... ۱۰-۴-۲ چهارباغ ۴ روس
- ۳۶۹..... ۱۰-۴-۳ باغ امیریه
- ۳۷۰..... ۱۰-۴-۴ باغ امانیه
- ۳۷۰..... ۱۰-۴-۵ چها باغ خسروآباد
- ۳۷۳..... ۱۰-۴-۶ باغ گلستان
- ۳۷۴..... ۱۰-۴-۷ باغ وکیل

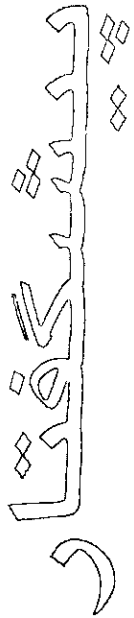
فصل یازدهم - جاذبه‌های طبیعی و موزه‌ها

- ۳۷۹..... ۱۱-۱ پوشش گیاهی و جنگل‌ها
- ۳۸۱..... ۱۱-۱-۱ پارک جنگلی آبیدر
- ۳۸۲..... ۱۱-۱۱-۲ منطقه‌ی اورامان
- ۳۸۴..... ۱۱-۲ دریاچه‌ی زریوار
- ۳۸۵..... ۱۱-۳ آبشارها
- ۳۸۶..... ۱۱-۳-۱ آبشار بل
- ۳۸۶..... ۱۱-۳-۲ آبشار کویله
- ۳۸۶..... ۱۱-۴ چشمه‌های طبیعی استان
- ۳۸۶..... ۱۱-۴-۱ چهل چمه (چهل رودخانه)
- ۳۸۷..... ۱۱-۴-۲ چشمه‌ی بابا گرگر
- ۳۸۸..... ۱۱-۴-۳ چشمه (سراب) وینسار
- ۳۸۸..... ۱۱-۴-۴ سراب قروه
- ۳۸۸..... ۱۱-۴-۵ چشمه‌ی آب تلخ (پیر صالح)
- ۳۸۹..... ۱۱-۴-۶ چشمه‌ی کواز

۳۸۹.....	۱۱-۴-۷ آیشارهای پالنگان.....
۳۸۹.....	۱۱-۵ موزه‌ها.....
۳۹۰.....	۱۱-۵-۱ موزه باستان‌شناسی سنندج.....
۳۹۴.....	۱۱-۵-۲ موزه‌ی تاریخ طبیعی.....
۳۹۴.....	۱۱-۵-۳ موزه‌ی حمام خان.....
۳۹۵.....	۱۱-۵-۴ مجموعه‌ی فرهنگی خانه کرد.....
۳۹۹.....	تصاویر رنگی.....
۴۴۹.....	کتابنامه.....
۴۶۱.....	فهرست اعلام.....

www.ketab.ir

پیشگفتار

استان کردستان را باید از دیدگاه مطالعات باستان‌شناسی، آثار باستانی و فرهنگی مورد مطالعه و بررسی قرار داد؛ از این رو که بسیاری از آثار فرهنگی - تاریخی در این استان ناشناخته مانده است. هرچند در طی شکل‌گیری نهاد میراث فرهنگی فعالیت‌های چشمگیری در این زمینه انجام شده، اما درحقیقت اواخر دهه‌ی هفتاد و اوایل دهه‌ی هشتاد شاهد تلاش‌های بیشتری در جهت شناسایی و ثبت آثار تاریخی این خطه از کشور در فهرست ملی بوده‌ایم. لازم به اشاره است که گستردگی آثار فرهنگی و تاریخی تلاش‌های گسترده‌تر و پیگیری‌های مداوم‌تری را می‌طلبد تا این وجود می‌بینیم که در راستای شناسایی، معرفی و مرمت آثار فرهنگی و تاریخی در قالب جاذبه‌های گردشگری از سوی کارشناسان و کارکنان ذیربط اداره‌ی کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان اقدامات ارزشمندی صورت گرفته است. هنرمندانی که در پدید آوردن آثار هنری، حفاظت از موزه‌ها، کشف و شناسایی نقاط تاریخی استان و مرمت این آثار و اماکن فداکارانه در این سال‌ها تلاش نموده‌اند، شایسته‌ی تقدیرند. برخود لازم می‌دانم از همه‌ی کسانی که به هر نحو در انجام این اثر پژوهشی اینجانب را یاری نموده‌اند صمیمانه تشکر کنم؛ بویژه از دانشجویان معماری دانشگاه بوعلی سینا، دانشگاه آزاد اسلامی همدان و دانشگاه آزاد سنندج (در فاصله‌ی ساله‌های ۱۳۷۳ تا ۱۳۸۵)، و همچنین کارشناسان و هنرمندان و عده‌ای از کارکنان اداره‌ی کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان کردستان کمال قدردانی را دارم چرا که اگر همراهی و همدلی این عده نبود اثر حاضر شکل نمی‌گرفت. در اینجا لازم است از آقای دکتر امیر ساعدموچشی عضو هیات علمی دانشگاه پیام نور همدان و آقایان رسول اشتودان، عبدالله قسیمی، اقبال عزیزی، صابر وفایی، سیدمحسن علوی، محمد

عبداله پور، علیرضا آذرشب، نصراله منصوری، خبات خلیلی، یدالله خلیلی، فایق احمدی، یدالله زنوری و سایر کسانی که نامشان از قلم افتاده به خاطر تلاش در حفظ میراث فرهنگی تشکر کنم. همچنین از جناب آقای رضا افتخارزاده و آقای اردشیر شکوفی آب کناری مدیر محترم نشر سبحان نور و جناب آقای محمدجواد یداللهی فر مدیر مرکز نشر دانشگاه بوعلی سینا به خاطر همکاری‌های صمیمانه برای چاپ کتاب تشکر می‌نمایم. تقدیر ویژه شایسته‌ی همسر فداکار و فرزندان عزیزم به خاطر بردباری‌های آنان است.

یادآوری می‌نمایم به منظور پرهیز از اطاله‌ی کلام به جای کاربرد عنوان «آرشیو اداره کلی میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان کردستان»، در ارجاعات نقشه‌ها و تصاویر از علامت اختصاری «آ. م. ف. کردستان» استفاده شده است. ضمناً تعدادی از تصاویر به صورت رنگی چاپ شده و برای هماهنگی آنها را در بخشی تحت عنوان «تصاویر رنگی» آورده‌ایم. بنابراین برخی تصاویر که در متن ارجاع داده شده، در بخش تصاویر رنگی قرار دارد.

در متون و منابع تاریخی از استان کردستان با نام‌های ایالت ماد، جبال، کوهستان، سیسر و اردلان یاد کرده‌اند. این منطقه از دیرباز به عنوان جایگاه کردنشینان مورد توجه جغرافیا نویسانی همچون ابن حوقل بوده است. همچنین کوه‌های متعدد در این استان موجب شده که جزئی از منطقه‌ی جبال بدانند. گفتنی است سرچشمه‌ی بسیاری از رودخانه‌های نواحی غربی از کوه‌های این منطقه نشأت می‌گیرد. این خطه از ایران از جمله بخش‌های مرتفع و پرآب نواحی کوهستانی است؛ ارتفاع مناسب، آب فراوان رودخانه‌ها و چشمه‌ها این منطقه را از دیرباز به زیستگاهی در خور توجه انسان بدل نموده است.

این بخش از سرزمین ایران دارای جلوه‌ها و مناظری است که بسیاری از این چشم‌اندازها منحصر به فرد می‌باشند. طبیعت گوناگون در جوار کوه‌های بلند و رودخانه‌های پرآب بخش غربی، و پوشش جنگلی این قلمرو، همگی بیانگر مساعد بودن مکان برای زیستگاه‌های انسانی و حیوانی است.

استان کردستان دارای آب و هوایی کوهستانی است؛ اما در بخش‌هایی از آن مسأله‌ی فراابوم و فروابوم مطرح می‌شود. شرق شهر سنندج در گذشته قشلاق (رودخانه قشلاق) منطقه ییلاق و ارتفاعات غربی آن منطقه بوده که اکنون هم به ییلاق معروف است. در مناطقی همچون اورامان، ژاوه‌رود و پالنگان واقع در غرب استان کردستان هنوز هم موضوع فراابوم و فروابوم مطرح است. این روند طی صدها سال است که تداوم دارد. نقاط شاخص این موضوع، روستاهای اورامان تخت و پالنگان است. ساکنان این روستاها در فصل بهار و تابستان در ارتفاعاتی به نام هه‌وار که همان فراابوم است، استقرار می‌یابند و پس از گذشت مدت زمان معینی به جایگاه استقرار دائم خود باز می‌گردند. بنابراین، سرزمین کوهستانی برای

استقرارهای دائم و فصلی منطقه‌ای بسیار بااهمیت بوده است. این مسأله موجب شده است که نخستین یک‌جانشینی‌ها و پس از آن شهرنشینی‌ها در این منطقه، شکل بگیرد.

استان کردستان را با استناد به آثار موجود و یافته‌های باستانشناسی مجدداً باید مورد مطالعه قرار داد و به بررسی جایگاه آن پرداخت؛ چرا که رخدادهای کردستان که بخشی از فلات پهناور ایران زمین است از دیرباز تاکنون در دیگر حوادث و اتفاقات این سرزمین تاثیرگذار بوده است.

پراکندگی آثار باستانی و بقایای فرهنگ‌های گذشته از دوره‌ی دیرینه سنگی تا عصر حاضر در استان کردستان موجب شده که بیش از هفتصد اثر در قالب محوطه‌ها، تپه‌ها و بناهای تاریخی در فهرست آثار ملی کشور به ثبت برسد. این استان در همهی دوره‌های تاریخی ایفای نقش کرده و از دیدگاه باستان‌شناسی قابل تقسیم به سه دوره‌ی پیش از تاریخ، دوره‌ی تاریخی و دوره‌ی اسلامی می‌باشد و قریب به دو هزار اثر در استان شناسایی شده که تقریباً یک سوم از آن‌ها ثبت شده است. همچنین پراکندگی آثار کشف شده در این استان نشان دهنده‌ی آن است که در برخی دوره‌های زیستی، رونق و در برخی از ادوار، رکود در استان حاکم بوده، ولی هیچگاه اهمیت خود را از دست نداده است؛ بلکه پیوندهای فرهنگی و هنری این ناحیه با سایر نقاط کشور و حتی دنیا آشکار است. تنوع در فرهنگ و آداب و رسوم اهالی منطقه موجب شده است که این استان یکی از ذخیره گاه‌های فرهنگی کشور به شمار آید؛ چون شرایط اقلیمی آن موجب شده است که بسیاری از رسوم و سنت‌ها و همچنین آثار فرهنگی تغییرات چندانی نکرده؛ لذا اغلب آنچه که در نقاط دیگر ایران در نتیجه‌ی تبادل فرهنگی در عصر حاضر از بین رفته است، در این منطقه قابل دستیابی باشد.

جشن‌ها، مراسم و موسیقی موجود در منطقه، همگی ریشه در گذشته‌ی باستانی این سرزمین دارد. معماری منطقه کوهستانی و دشت آن کمتر دستخوش نابودی گردیده است و این استان در زمینه‌ی معماری کوهپایه‌ای و پلکانی، گنجینه‌های ارزشمندی را در خود جای داده است.

وضعیت کوهستانی منطقه و توجه به ارزش خاک و جلوگیری از هرگونه ساخت و ساز در آن، اهمیت کشاورزی را نشان می‌دهد. نمونه‌هایی از معماری این مناطق در شیب‌های تند در شار اورامان و روستاهای پیرامون آبه وضوح دیده می‌شود. همچنین معماری مناطق ژواره رود و پالنگان نیز از نمونه‌های شاخص این نوع

معماری محسوب می‌شود که می‌توان از آن تحت عنوان معماری کردستانی (معماری بومی منطقه) یاد کرد. ساختار معماری شرق استان به گونه‌ای دیگر و متأثر از وضعیت اقلیمی و زمین منطقه است. وجود دشت‌های وسیع منطقه‌ی قروه و بیجار اوضاعی را فراهم آورده و باعث ایجاد معماری در دشت‌ها و گاهی کوهپایه‌های این نواحی شده است. موانع طبیعی همچون کوه‌ها و دره‌ها اندک است و این موضوع ساختار سکونتگاه‌ها را در ادوار مختلف به گونه‌ای دیگر جلوه‌گر می‌سازد.

عموماً معماری در استان کردستان تا دوره‌ی صفوی بر اساس معماری بومی و آن هم متأثر از وضعیت اقلیمی بوده، ولی از زمان صفویه به بعد معماری در برخی شهرهای این استان طرح و شکل دیگری به خود گرفت. شهر سنندج الگویی از این نوع معماری و شهرسازی منطقه‌ی مرکزی ایران می‌باشد. با اینکه در روستاهای پیرامون شهر سنندج معماری بومی هنوز برقرار و پایدار مانده است، اما در این مقطع زمانی (دوره‌ی صفویه) آثار معماری به گونه‌ای دیگر ساخته می‌شود و سازندگان ساختارهای شهری متأثر از معماری اصفهان و پس از آن تهران را می‌سازند. چهارباغ‌ها، بازارها و خانه‌ها و کنبه‌ها به سبک معماری منطقه‌ی مرکزی ایران و به ویژه اصفهان است و نمونه‌هایی از آن در خانه‌های قدیمی همانند: عمارات مشیردیوان و ملاطفاالله شیخ‌الاسلام سنندجی بارز است. هرچند، این نوع معماری در برخی شهرهای استان از جمله بیجار و سقز نمود پیدا می‌کند، ولی وضعیت اقلیمی غرب استان با این نوع معماری سازگار نبوده و به همین دلیل معماری بومی همچنان پایدار بوده است. بنابراین معماری سنندج و برخی شهرهای استان کردستان تا چند سده، متأثر از معماری بومی و گذشته‌ی خود می‌باشد و در دوره‌ی معاصر همراه با تغییرات بسیار دیگری و تجدیدگرایی، متحول می‌شود. امروزه در اغلب استان‌های کشور معماری اماکن با گرایش به نوعی بومی‌گرایی و با نگاهی به مدرنیته مورد توجه است.

اثر پیش رو در یازده فصل تدوین گردیده است. در این فصول به تفصیل به موضوعات جغرافیای طبیعی و انسانی، سیاسی و اداری و پیشینه و جغرافیای تاریخی جشن‌ها و آداب و رسوم مردم، هنرهای سنتی و صنایع دستی استان کردستان، بررسی استان از جنبه‌ی باستان‌شناسی، مساجد و آرامگاه‌ها، بناهای عمومی، بافت‌های شهری و روستایی و اماکن تاریخی، قلعه‌ها (دژشهرها)، باغ‌ها و

جاذبه‌های طبیعی و موزه‌های این استان پرداخته می‌شود و همه‌ی جوانب مورد بررسی و تحقیق قرار می‌گیرد.

در این اثر همان‌گونه که مشهود است تلاش شده اطلاعات مفیدی از آثار تاریخی و باستانی استان کردستان و آداب و فرهنگ بومی عرضه شود تا علاقه‌مندان به آگاهی‌های بیشتری در زمینه‌های وضعیت زندگی اهالی، قدمت منطقه و آثار باستانی موجود دست یابند.

محمدابراهیم زارعی

۱۳۹۲ خورشیدی